

ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЗНАЧЕНИЯ ЗА МЯСТО И ВРЕМЕ ОТ ПРИЛАГАТЕЛНИ И НАРЕЧИЯ И ЧАСТИЦАТА *ПО-* В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Abstract: In the present paper an analysis is carried out of ways of use of relative adjectives and adverbs and *no-* that are inappropriately qualified as comparative because of the incapacity to distinguish form and content. We find out that they code meaning about the place of an object in a certain chain of them of the same kind in space or time.

Key words: semantic category degree, comparative, relative adjective, meaning

Прието като типично за частицата *по-* в българския език е изразяването на значение за степен – значение за компаратив, като тя се прибавя към прилагателни имена и наречия, а по-рядко и към съществителни имена и глаголи. Тази нейна роля подробно съм разгледала в изследването си *Семантичната категория „степен“ и нейното изразяване в българския език* (Чоролеева 2007: 137–145). При направения преглед на основните тълковни речници на българския език се оказва, че частицата *по-* е представена единствено с това значение. Като пример ще приведа само статията на частицата от най-обстойно разкриващия значенията на българските лексикални единици *Речник на българския език* (РБЕ, т. 12: 630):

по частица. За образуване на сравнителна степен: а) при прилагателни и наречия: по-; повече.....б) при съществителни, глаголи и съчетание от предлог и съществително: по`, повече...

Смятам, че е излишно тук да проследявам поотделно статиите на тази частица в другите български тълковни речници, но общото за всички е, че те представят частицата *по-* само като означаваща значение за степен.

Преди всичко трябва да отбележа известното положение, че значения за компаратив се изразяват от качествени прилагателни имена. По-нататъшните ми разсъждения се опират на становището, че семантичната категория „степен“ означава изменение на количеството на признак, който е предикат с един аргумент, т.е. признак сам по себе си, вътрешно присъщ на даден обект и той може да се изразява само от качествените прилагателни. Релативната степен компаратив представя отношение на неравенство между два или повече обекта, сравнявани въз основа на даден присъщ им признак. Това отношение на неравенство се изразява в наличие на признака в по-голямо или по-малко

количество у един от обектите в сравнение с количеството на този признак у останалите обекти на сравнението (Чоролеева 2007: 126).

Както е известно, относителните прилагателни имена означават признак не вътрешно присъщ на даден обект, а признак, основаващ се на отношението на този обект към други обекти, което не може да се разглежда като изменящо се количествено, по сила, интензивност. Ето защо те не могат да означават и значения за степен. До тук всичко изглежда, струва ми се, ясно. Затруднението идва, когато се установява, че съществуват примери, в които относителни прилагателни имена са употребени в съчетание с частицата *по-*, на което досега почти не е обръщано внимание. Дори във въпросните статии в тълковните ни речници такива примери на относителни прилагателни и наречия с *по-* са дадени наравно с примерите с качествени прилагателни и наречия с *по-* и са представени като илюстрация за означаване на значение за компаратив. Целта на настоящия доклад е да установи какви значения се изразяват от относителни прилагателни и наречия с частицата *по-* и съответно, какво значение се изразява от частицата *по-* в тези случаи.

Този въпрос досега не е изследван специално. На възможността на част от относителните прилагателни да се съчетават с частиците *по-* и *най-* обръща внимание Б. Радева в дисертацията си за получаване на образователната и научна степен „доктор“ на тема „Относителните прилагателни имена в съвременния български език (семантика, граматика)“ но и тя не нарушава традицията и определя явлението като компаратив и суперлатив. Когато конкретно анализира значението на прилагателни като например *предишен, предходен, последен, сетен, следващ, сетнен, нататъшен, послешен, последващ, раншен, краен* в съчетание с частиците *по-* или *най-*, тя отбелязва, че те не означават степен, а поредност или пределност, завършеност, но въпреки това без да разбира противоречието, в което изпада, говори пак за компаратив и суперлатив (Радева 2011: 126–129).

Ще разгледам някои от относителните прилагателни имена, които се свързват с частицата *по-*, за да изясня становището си относно тяхното значение. Така относителното прилагателно *следващ* в примери като *Вземи тази и следващата книга от рафта.* или *Следващата спирка на автобуса е при училището.* има значение „За обект – който следва, намира се, е след друг такъв обект“, а *по-следващ* в примерите *Вземи и по-следващата книга.* или *Трябва да слезете на по-следващата спирка.* означава „За обект – който е след следващия от някакво подредено множество обекти, от някакъв ред обекти от един вид“ и без съмнение не означава количество на признак, което е повече или по-малко от количеството на признак на други обекти, с които се сравнява, т.е. не може да се разглежда като значение за компаратив. Чрез формата на прилагателното *следващ* с *по-* се изразява значение за мястото на обект, който е след следващия от някакъв ред, подредено множество от обекти.

Прилагателното *предишен* в примери като *Тя беше в предишната колона на протестиращи*, означава „който е бил (намирал се е, движил се е) преди друг такъв обект“, докато *по-предишен* в *Не видях по-предишната колона*, е със значение „който е бил, намирал се е преди предишната колона, т.е. преди предишния обект – обект, който е бил преди някакъв друг такъв обект от множество обекти от един вид“.

Освен значението за място в пространството, много повече чрез този вид относителни прилагателни и частицата *по-* се изразяват значения за място във времето, т.е. значения за време.

Така например прилагателното *минал* в примера *Той замина миналия вторник*, има значение „За обект - който е бил преди друг такъв обект във времето“, а *по-минал* в израза *Тя ми беше на гости не миналия, а по-миналия вторник*, означава „За обект - който е бил преди друг минал обект от същия вид“, така че се образува поредица от обекти – *вторник от настоящата седмица – миналия вторник (от предишната седмица) и по-миналия вторник (от седмицата преди предишната седмица)*. Така се характеризира обект от едно множество обекти според мястото, което заема в него, като това може да се разполага във времето или пространството.

С подобно значение е прилагателното *предишен*. Така например в примерите *Завърших работата още по-предишната седмица*; *Предишният шеф не се представи много добре, докато по-предишният се справяше с всичко*; *На втория ред седяха предишния и по-предишния победител в състезанието*, *предишен* означава „който е преди друг такъв обект“ (*предишната седмица преди настоящата, шефът, който е бил преди настоящия, победителят преди настоящия*), а *по-предишен* е със значение „който е преди друг такъв обект (във времето или пространството), който също така предхожда друг обект от същия вид“ или по-кратко „който е бил преди предишния обект от същия вид“.

По този начин може да бъде обяснено и значението на прилагателни като *следващ*, *идващ* с частицата *по-* в примерите: *Следващото предаване ще бъде 1 час, а по-следващото ще продължи 2 часа*; *Следващия и по-следващия месец ще работя на същото място*; *Идващата седмица ще пиша доклада си, а по-идващата заминавам за Варна*. Значението е: „който следва, ще бъде, предстои да бъде след подобен обект във времето, следващ след друг такъв обект“. Същото значение се изразява от относителните прилагателни имена *друг* и *иден*, напр.: *Заминавам другата неделя и Заминавам по-другата неделя*; *Идната неделя ще завърши статията а конференцията е по-идната неделя*. Обобщено значението на тези прилагателни с частицата *по-* може да се представи по следния начин: „За обект – който е пред или след някакъв обект, който на свой ред е пред или след друг обект от същия вид, като част от някакво множество, ред от еднородни обекти, разположени във времето или пространството“.

Това значение, различно от значението за компаратив, се изразява и от редица наречия с частицата *по-*, като при тях то се откроява много ясно. Например в множеството *днес – утре – вдругиден – по-вдругиден* значението на наречието с частицата *по-* е „в деня, който е след вдругиден“; в множеството, редицата от дни – *вчера, завчера, по-завчера* наречието с *по-* означава „в деня, който е преди завчера“; при реда *тази година, догодина, по-догодина* с наречието се означава обект от множеството, от реда от обекти, който ще бъде след останалите.

Така във всички разгледани случаи става въпрос за редица от обекти, подредено множество от един и същ вид обекти във времето или пространството, в което с помощта на частицата *по-* се назовава обект с определено място преди или след друг такъв обект, а няма изразители на изменение на признак по количество, по сила, каквито са значенията за степен. Кръгът на относителните прилагателни и наречия, означаващи място и време, които могат да се свързват с частицата *по-* и да имат специфично значение за място в дадено множество от обекти във времето и пространството е доста по-широк, но тук имах за цел да представя становището, че чрез тези форми се изразява друго, различно значение от значението за компаратив.

Виждам само една причина, поради която в цитираната по-горе дисертация на Б. Радева, където се обръща внимание на това различно значение на прилагателните с *по-*, пак се говори за компаратив, или поради която в статиите на *по-* в тълковните речници не се отразява, отсъства разгледаното значение. Това се получава поради една основна грешка – поставя се знак за равенство между форма и значение и се приема, че щом се използва частицата *по-* при прилагателно име, то това се определя като компаратив, вместо да се направи разграничението, че чрез форми на прилагателни и наречия с частицата *по-* може да се изразяват значения за компаратив, но е възможно да се означава и друг вид значение при изпълнени определени условия, т.е. това, което разгледахме по-горе. Искам да подчертая, че отъждествяването на форма и значение, е грешка, която се прави често и за съжаление така се достига до неверни изводи. В Българско-полската съпоставителна граматика и в редица други свои публикации проф. Виолета Косеска изтъква това погрешно неразграничаване на форма от значение и винаги посочва как то води до неточни и погрешни заключения (Косеска, Гаргов 1990: 8). Точно такова отъждествяване се прави и в този конкретен случай, като прилагателните и наречията с *по-* се определят винаги в досегашните изследвания и в речниците само като компаратив. В действителност чрез формите на определен вид относителни прилагателни и наречия с частицата *по-* се изразява друг вид значение – за време и място, а общо чрез форми на прилагателни и наречия и частицата *по-* в едни случаи се изразяват значения за компаратив, а в други случаи, в зависимост от вида и значението на прилагателните и наречията – специфичен вид значения за време и място.

ЛИТЕРАТУРА

- Косеска, Гаргов 1990:** Косеска, В., Г. Гаргов. *Българско-полска съпоставителна граматика. Т. II. Семантичната категория определеност/неопределеност*. София: БАН. 182 с.
- Радева 2011:** Радева, Б. *Относителните прилагателни имена в съвременния български език (семантика, граматика)*. Дисертация. София. 424 с.
- РБЕ, т. 12:** *Речник на българския език. Т. 12*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „Емас“, 2004. 1074 с.
- Чоролеева 2007:** Чоролеева, М. *Семантичната категория „степен“ и нейното изразяване в българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. 195 с.